

ДІАЛОГ У КОМУНІКАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОШУКИ ІНТЕРКУЛЬТУРНОСТІ

Олена Троїцька

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Анотація:

Проблема міжособистісних відносин і розвитку суспільства як складноорганізованої системи висвітлена в ракурсі «діалогізації» комунікації, що являє собою особливий тип спілкування й відрефлексована з погляду деяких психологічних, а також антропологічного, соціологізаторського та інших підходів. Розкрито інваріанти комунікації, сутність і рівні комунікативної компетентності. Концептуалізовано діалог як інформативно-екзистенційний спосіб комунікації та невіддільний атрибут розв'язання її суперечностей. Схарактеризовано «камені спотикання» й бар'єри діалогічного спілкування, а також окреслено перспективи інтеркультуризації комунікативної взаємодії представників різних культур з використанням діалогу та його атрибутів.

Троицкая Елена. Диалог в коммуникативном концептуальном интеркультурности.

Проблема гармонизации межличностных отношений и развития общества как сложноорганизованной системы освещена в ракурсе «диалогизации» коммуникации, которая представлена как особый тип общения и отрerefлексирована с точки зрения некоторых психологических, а также антропологического, социологизаторского и других подходов. Раскрыты инварианты коммуникации, сущность и уровни коммуникативной компетентности. Концептуализирован диалог как информативно-экзистенциальный способ коммуникации и неотъемлемый атрибут разрешения ее противоречий. Охарактеризованы «камни преткновения» и барьеры диалогического общения, а также определены перспективы интеркультурализации коммуникативного взаимодействия представителей разных культур с использованием диалога и его атрибутов.

Диалог в Troits'ka Olena. Dialogue in communicative interaction: conceptual searches of interculturalness.

The problem of harmonization of interpersonal relations and society development as complex system is presented from the perspective of communication "dialogueness". It is shown as a special type of communication and reflected from the point of view of some psychological, anthropological, sociologizing and other approaches. The dialogue is conceptualized as the informative-existential way of communication and necessary attribute for solving its contradictions. "Stumbling-blocks" and barriers of dialogic communication are characterized; the interculturalization perspectives for communicative interaction of different cultures' representatives via dialogue and its attributes are defined.

The problem of harmonization of interpersonal relations and society development as complex system is presented from the perspective of communication "dialogueness". It is shown as a special type of communication and reflected from the point of view of some psychological, anthropological, sociologizing and other approaches. The dialogue is conceptualized as the informative-existential way of communication and necessary attribute for solving its contradictions. "Stumbling-blocks" and barriers of dialogic communication are characterized; the interculturalization perspectives for communicative interaction of different cultures' representatives via dialogue and its attributes are defined.

Ключові слова:

діалог, емпатія, інтеракція, інтерсуб'єктивність, компетентність, комунікація, логічність, спілкування, толерантність.

диалог, интеракция, интерсубъективность, компетентность, коммуникация, логичность, общение, толерантность, эмпатия.

dialogue, empathy, interaction, intersubjectivity, competency, communication, logic, intercourse, tolerance.

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, реальною необхідністю гармонізації людських відносин, а з іншого – потребою в повноцінному науковому обґрунтуванні проектів і механізмів удосконалення цієї взаємодії. Сучасний світ стає настільки об'єднаним у просторі та часі, що можна з упевненістю говорити про спільносвіт у всіх його сенсах і розуміннях. Такий світ не може не вимагати від людей постійного «оновлення» механізмів спільної людської дії, адже суспільство, як складноорганізована система, не може функціонувати й розвиватися без спільної, узгодженої діяльності своїх членів. До того ж, людина, від природи прагнучи «бути разом з іншою», стає людиною комунікативною.

У теоретичних і практичних характеристиках людських відносин, як правило, йдеться про поняття «спілкування», «комунікація», «діалог» та їх різновиди, і дуже часто ці поняття сприймаються як синоніми й постають в осмисленні, на нашу думку, як акти, що детерміновані винятково потребами суспільства та його вимогами. Про соціологізаторський акцент у тлумаченні спілкування свідчить посилання на авторів словника з соціальної філософії, які

закономірно вважають спілкування об'єктивним процесом і визначають його основу як «...спільну предметну, насамперед виробничу діяльність, необхідність взаємодії, взаємодопомоги, взаєморозуміння як обов'язкових умов існування й розвитку людства... Спілкування закріплюється у вигляді норм, принципів, вимог, правил співжиття (культура та етика спілкування). Спілкування – багатогранне й різнорівневе утворення, що уособлює всі суспільні відносини: економічні, політичні, соціальні, національні, побутові» [6, с. 336–337].

У психологічних підходах наявне різне обґрунтування антропологічної сприйнятливості спілкування з іншими людьми: а) спілкування породжено органічними потребами людини (У. Мак-Дауголл, К. Халл, Б. Бехтерев, В. Вілюнас [1] та ін.); б) спілкування зумовлено впливом певних індивідуальних властивостей, наприклад агресії, прагненням до влади, лідерства тощо (особистісний редукціонізм – А. Адлер, Т. Адорно, Г. Тешфлер, Д. Кемпбелл [3] та ін.); в) мотивація у спілкуванні розглядається як функція найближчого оточення та етносоціальна належність (Г. Мерфі, Дж. Мід, Р. Мілс та ін. [5]).

Оскільки йдеться про певну міру соціальної зумовленості людини, то слід звернути увагу на праці філософів, які досліджували проблеми комунікативно насиченого життя людини й поглиблювали уявлення про чинники, що підштовхують людську свідомість до активного (інноваційного) прагнення до Іншого (А. Єрмоленко, Е. Левінас, П. Рікер, В. Табачковський та ін.). На основі аналізу цих праць і розміркувань В. Табачковського [7] можна окреслити контури прагнення людини до комунікативної дії з іншою людиною, де комунікація, з антропологічного погляду, постає як спосіб творчого самоствердження людини; інноваційний механізм удосконалення способів осягнення полікультурного розмаїття; визнання сумирності й спорідненості людини з усім людським і позалюдським світом (ряд дослідників називає цю здатність особистості людиномірністю [4, с. 29–53]; «суверенізація» іншої людини (Е. Левінас); простір орієнтації на консенсуально-комунікативну етику відповідальності (І. Кант, К.-О. Апель, А. Єрмоленко); процес зростання «культури розуму» (І. Кант) як здатності до розуміння іншої людини; спосіб збагачення загальносвітоглядної, екзистенційно-комунікативної мотивації та компетентності.

Звичайно, слід враховувати дію всіх цих факторів. Навіть більше, саме ці маркери, на нашу думку, потрібно покласти в основу концептуального осмислення проблем сучасної комунікативності людини, власне процесу комунікації людей і ролі діалогу в процесі її піднесення до інтеркультурності. Разом з тим, важливим все-таки залишається з'ясування сутності саме комунікації як специфічної форми людської діяльності та спілкування. Тому метою статті є обґрунтування інтерсуб'єктивного характеру комунікації та ролі діалогу в її інтеркультурному збагаченні.

Проблема спілкування постійно з різних боків розглядається у філософських течіях антропології, екзистенціалізму, феноменології, у діалогічному персоналізмі тощо, але у плані розрізнення понять «спілкування» і «комунікація», на нашу думку, важливим видається визначення комунікації, запропоноване ідеалістичною філософією, зокрема екзистенціалізмом і персоналізмом К. Ясперса, О. Больнова, Е. Муньє, Ф. Кауфмана, які, на протигагу доктрині суспільного договору просвітництва, підкреслюють, що «...суспільний договір в основі своїй є контрактом, угодою, учасники якої обмежені взаємними обов'язками: вони сприймають і усвідомлюють одне одного лише у світлі цих обов'язків, тобто абстрактно, безособово. Договір – це зв'язок, що базується

на фактичному розбраті людей. Комунікація ж розглядається як свідомо протилежна контракту: «Контакт замість контракту» (Ф. Кауфман)» [2, с. 300].

Найголовнішим у з'ясуванні сутності комунікації як особливого типу спілкування є співвіднесення її з елементами структури особистості (суб'єкта), а саме з тим, що є основою спільності всіх суб'єктів (інтерсуб'єктивність). Достатньо ґрунтовно проблему інтерсуб'єктивності розробив Е. Гуссерль, вивчаючи зустрічі суб'єктів і зазначаючи, що «...кожне «інше Я», разом з його предметним світом, і моє власне «Я», разом з моїм предметним світом, постають як рівноцінні. У такий спосіб трансцендентна суб'єктивність стає тотожною трансцендентній інтерсуб'єктивності; відповідно предметний світ, що є корелятивним свідомості, стає «спільним світом» ... Навіть якщо «інший Я» не обов'язково такий, як «Я сам» [11, с. 155].

Отже, визначена позиція цілком збігається з антропологічною характеристикою людських властивостей і прагнень до взаємодії з Іншим і в спілкуванні, в якому визначають комунікативну (соціальна взаємодія), трансляційну (трансфер знань і досвіду), інформаційно-комунікативну (акумулявання й передача соціального досвіду й форм культури), екзистенційно-організувальну (самореалізація особи, її життєдіяльність), культурно-виховну, соціалізувальну (формування людини, визначення й збагачення її духовного світу) функції [6, с. 337]. Таким чином, незважаючи на те, що всі різновиди спілкування так чи інакше функціонально формують зміст комунікації, все-таки специфікою комунікації є реалізація людиною соціальності, суб'єктивності (людиномірність) і пошук природовідповідних і культуровідповідних (людиновимірних) умов добробуту, свободи, щастя.

Певне «світло» на термін «комунікація» проливає буквально значення слова, що має латинське походження («communicare» – радитися), тобто комунікацію слід розуміти як спілкування задля пошуку спільних узгоджених уявлень і дій суб'єктів. Саме тому поняття «спілкування» і «комунікація» частково збігаються в тлумаченні як процеси обміну й передачі інформації, проте є різними за формою та змістом. Зміст комунікації становить обмін інформацією, думками, досвідом для розв'язання суперечливого питання, а формою, на нашу думку, не можуть не стати всі види діалогу як способу досягнення порозуміння.

Розмаїття підходів до розуміння комунікації в загальному вигляді прямо або опосередковано висвітлює деякі інваріанти комунікації, яка в їх

характеристиках постає соціально зумовленим процесом інформативно-екзистенційної взаємодії людей. Ці загальні «маркери» комунікації можна схарактеризувати так: здійснюється цілеспрямовано за допомогою різних засобів; має на меті досягнення взаєморозуміння між партнерами; відповідає певним правилам і нормам; є фактором соціальної інтеграції людей; постає індикатором «соціального здоров'я» людини й суспільства та культурного зростання.

У сучасній комунікативістиці виділяють міжособистісну, ділову, соціальну, міжетнічну, внутрішньогрупову, масову та інші форми комунікації. Особливою формою комунікації є міжкультурна комунікація як комунікація двох або більше представників різних культур, у процесі якої відбувається обмін інформацією та цінностями культур, що взаємодіють. Цей обмін потребує від особистості знання матеріальної та духовної культури іншого народу, його релігії, цінностей, моральних настанов, світоглядних уявлень тощо. Рівень знання в такому контексті визначає модель поведінки партнерів з комунікації. Причому міжкультурна комунікація може здійснюватися або на груповому рівні, або на індивідуальному, але на обох рівнях основним суб'єктом є особистість.

Оскільки головною смисловою метою комунікації ми вважаємо культурну грамотність як найбільш динамічний компонент компетенції, то компетенцію, своєю чергою, слід визнати мірою відповідності, зокрема міжкультурної або крос-культурної грамотності, складності комунікативних завдань за певними рівнями. У діагностичних програмах педагогіки та психології, в яких встановлюють рівень досягнень учнів, як правило, посилаються на стандартні вимірювання компетентності (низький, достатній або середній, високий), а критерії подають окремо. Якщо йдеться про вимірювання рівня міжкультурної компетентності, то ми вважаємо, що її слід розуміти як здатність виконувати завдання комунікації, а саме – досягати порозуміння в міжкультурних суперечках.

Отже, мова має йти саме про діалог, атрибути якого, так само критеріально, детерминуватимуть збільшення можливостей щодо налагодження доброзичливих стосунків між презентантами культур. Таким чином, рівні міжкультурної компетентності можна представити так: рівень, необхідний для гарантування безпеки виживання (сприйняття іншої культури як такої, що має право на існування, а її презентантів як таких, що не заважають психічно-емоційному комфорту, не виявляють агресивності, не порушують оптимальний особистісний простір і темп

життя [9]; рівень, достатній для артикуляції позицій і презентації своєї культури, що передбачає усвідомлення ідентичності, свідоме визнання своєї «включеності» в ту чи ту культуру, адекватне уявлення про історію матеріального й духовного складників власної культури та її місця в загальнолюдських цінностях; рівень, достатній для входження у світ іншої культури (розуміння громадянських прав і свобод, що гарантуються; знання конституційних і традиційно-суспільних гарантій; розуміння загального, особливого й специфічного в моралі та етосі презентантів інших культур, свободи їх самовиявлення в освіті, мистецтві, у служінні суспільству тощо); рівень, що забезпечує повноцінне існування особистості в новій культурі, уможливлене в діалозі її засвоєння, дає змогу цілком реалізувати інтерсуб'єктивність, крос-культурність та інтеркультурність як світоглядне кредо порозуміння, емпатії, толерантності, консенсусу в інтеграції культурних універсалій (істина, добро, краса тощо).

Підкреслимо, що діалог у концептуалізації комунікації ми розуміємо як спосіб інформативно-екзистенційної взаємодії, зокрема комунікації для порозуміння в тих питаннях, які постають або різними за сприйняттям, або суперечливими, або навіть протилежними за змістом. Невіддільними атрибутами діалогу в цьому сенсі є емпатія (добррозичливе й поважне ставлення до співрозмовника), логічність (інтелектуально коректне оформлення думки), толерантність (презупція думок співрозмовника, що суттєво відрізняються від власних і суперечать їм, як таких, що мають право на існування як «рівноцінні»). Звичайно, ця презупція як допущення існування думок лише тимчасово слугує для розв'язання суперечностей і знаходження порозуміння й консенсусу або для мінімізації конфліктогенів, зокрема в умовах порушення правил і принципів апперцепції. Щодо перцептивного сприйняття тих чи тих питань комунікації й діалогу, то не можна не враховувати різницю в інтелектуальному рівні, морально-духовному, ментальному та емоційному станах. До того ж, наявні зони непорозуміння (лакуни), що є «каменями спотикання» в комунікації:

– допущення подібностей, схожостей настільки, що розбіжностей у позиціях комунікантів нібито немає й бути не може або, навпаки, перепон є стільки, що їх у розмові не можна подолати в жодному разі;

– мовні й невербальні акти, що шкодять (свідомо й несвідомо) спілкуванню;

– загострена реакція на невербальну поведінку співрозмовника та її інтерпретація;

- упередження й стереотипи;
- психологічні й фізіологічні особливості й вади співрозмовників;
- переміщення акценту розмови з предмета (факт, подія, процес тощо) на особистість співрозмовника;
- на протидію інтелектуальній коректності, що вимагає послідовності міркування (сприйняття, інтерпретація, аналіз, синтез, оцінка), бажання оцінювати передусім логічним операціям тощо.

Особливе місце в діалозі належить таким феноменам, як етноцентризм і мультикультуралізм. З одного боку, як перший сприяє розгортанню етнічної ідентичності, так і другий надає рівні права всім культурам в полікультурному світі. З іншого боку, перебільшення ролі етнічного чинника й мультикультурного рівноправ'я за умов певної відсутності достатнього рівня культури, на нашу думку, значно ускладнює порозуміння.

Зауважимо, що характер і результат комунікації істотно залежать від ставлення людини до комунікації, діалогу й до очікувань від цього спілкування: з погляду утилітарної мотивації, людина у процесі комунікації може досягти забезпечення й поліпшення деякою мірою умов життя; з технолого-технократичного погляду людина розраховує на те, який конкретний сенс принесе комунікація для предметного перетворення світу; з гедоністичного погляду спілкування спрямоване на одержання чуттєвого задоволення, приємних емоцій; з прагматичного погляду очікування суб'єкта залежать від комплексу його життєвих прагнень і умов розгортання індивідуального життя (кар'єра, імідж, самозадоволення, слава тощо); з морально-етичного погляду людина осмислює свою поведінку відповідно до інтересів інших людей (людиновимірність) і відповідно до особистісної духовної природи (людиномірність).

Слід також додати, що інтеракція між людьми може бути непродуктивною й навіть спричинити дисбаланс групової комунікації й саморегуляції поведінки суб'єктів спілкування, якщо за певних психологічних умов виникнуть явища соціальної дезадаптації, бар'єри в спілкуванні, а також актуалізація на цій основі соціогенних потреб. С. Москвичов наголошує на тому, що «...є естетичні, моральні, інтелектуальні та емоційні бар'єри в спілкуванні, коли стикаються інтереси й індивідуальні особливості партнерів, ...через соціальну або демографічну несумісність, ...суб'єктивні бар'єри, пов'язані з особистісними «комплексами» спілкування, ...невміння вислухати іншу людину, ...недотримання правил

ведення комунікації, зокрема переговорів, ...перебільшення обсягу критики, ... відсутність когерентності в інтересах співрозмовників, зокрема оратора й слухачів [5, с. 91–99].

Слушною в цьому контексті нам видається думка М. Триняк, що «...поняття діалогу, якщо його не інструменталізувати, є досить широким і містить у собі певні проблемні вузли. Тематизація філософського діалогу, на нашу думку, дає змогу вивести це поняття за межі самозрозумілості, а отже, запобігти баналізації діалогічних практик у суспільстві й культурі» [8, с. 35]. Дослідниця посилається на В. Гьосле, який надає ґрунтовну антропологічну характеристику діалогу як життєвій формі, без якої немає комунікації, але він же вказує на необхідність філософського переосмислення комунікації, насамперед інтеркультурної [10]. Усі ці вимоги до діалогу й комунікації, слід, на нашу думку, виконувати імперативно, щоб справді діалог не перетворився на «еру мовчання» (М. Булатов).

За великим рахунком, міжкультурна комунікація і діалог як спосіб її реалізації, з огляду на всі визначені нами обставини, не можуть не бути інтеркультурними й повинні слугувати порозумінню між представниками різних культурних інтересів, уподобань, уявлень у розв'язанні суперечливих питань спільного життя. У такий спосіб предмет комунікації, особливості характеру співрозмовників, реалії життя людини породжують безліч варіантів здійснення інтеракції. Це слід сприймати як аксіому. Але не менш аксіоматичною слід визнати роль діалогу в інтеркультурному спрямуванні комунікації, що має відбуватися таким чином: як узгодження зрозумілої багатоваріативності предмета, характеру, процедури комунікації з розумними інваріантними складниками інтеракції; як «переміщення» спілкування (через наближення в діалозі до інваріантності) у площину філософських універсалій, що центрують обговорення суперечливих питань навколо принципово важливих для кожної людини проблем життя, безпеки, здоров'я, щастя, добробуту; як організація такого спілкування, яке за метою, змістом, умовами відповідатиме критеріям культурності (інтелектуальна коректність або логічність, етичність, емпатія, толерантність, звернення під час розв'язання суперечностей до духовно-моральних одвічних ідеалів культурності, таких, як істина, добро, благо, краса, любов тощо).

У найближчій перспективі є необхідність розглянути інтеркультурний діалог як телеологічну, дидактично-виховну й праксеологічну стратегію й тактику культурно-освітнього простору.

Список використаних джерел

1. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 287 с.
2. Кондрашов В. А. Новейший философский словарь / Под общ. ред. А. П. Ярещенко. — [3-е изд.]. — Ростов н /Д. : Феникс, 2008. — 668 с.
3. Кэмпбелл Д. Т. Социальные диспозиции индивида и их групповая функциональность: эволюционный аспект / Д. Т. Кэмпбелл // Психологические механизмы регуляции социального поведения. — М. : Наука, 1979. — С. 76—102.
4. Людиномірність у культурі, науці та освіті : філософсько-методологічні аспекти : монографія / За заг. ред. В. В. Молодиченка. — Мелітополь : Видавництво МДПУ імені Б. Хмельницького, 2013. — 316 с.
5. Москвичев С. Г. Мотивация, деятельность и управление / С. Г. Москвичев. — Киев : Ін Юре ; Сан-Франциско : Light Press, 2003. — 492 с.
6. Соціальна філософія : Короткий Енциклопедичний Словник / Заг. ред. і укл.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — Київ—Харків : ВМП «Рубікон», 1997. — 400 с.
7. Табачковський В. Г. Філософсько-антропологічна рефлексія та її освітянське заломлення / В. Г. Табачковський // Філософія освіти. — 2005. — № 2. — С. 110—126.
8. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація : освітній вимір : монографія / М. В. Триняк. — Харків : ХНАДУ, 2010. — 248 с.
9. Gold J. Territoriality and human special behavior / J. Gold // Progr. Geogr. — 1982. — V. 6. — № 1. — P. 44—67.
10. Hosle V. Der philosophische Dialog Eine Poetik und Hermeneutik / V. Hosle. — Munchen, Verlag C. H. BeckoHg, 2006. — 494 p.
11. Husserl E. Cartesianische Meditationen. Eine Einleitung in die Phanomenologie / E. Husserl // Husserliana, Bd. 1. — Den Haag, 1950. — 190 s.

Відомості про автора:

Троїцька Олена Михайлівна
troizka@ukr.net

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01061, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1361>

Надійшла до редакції: 11.05.2016 р.
Прийнята до друку: 18.05.2016 р.

References

1. Viliunas, V. K. (1990). *Psychological mechanisms of man's motivation*. Moscow : MGU Press. [in Russian]
2. Kondrashov, V. A. (2008). *The newest philosophical dictionary*. Ed. by A. P. Yareshchenko. 3rd ed. Rostov-on-Don : Feniks. [in Russian]
3. Campbell, D. T. (1979). *Social dispositions of the individual and their group functionality : evolutionary aspect*. In : Psychological mechanisms of social behaviour regulation. Moscow : Nauka, 76—102. [in Russian]
4. Molodychenko, V. V., ed. (2013). *Human dimension in culture, science and education : philosophical-methodical aspects : monograph*. Melitopol : Publishing MSPU named after Bohdan Khmelnytsky. [in Ukrainian]
5. Moskvichev, S. G. (2003). *Motivation, activity and management*. Kiev : In Yure ; San Francisco : Light Press. [in Russian]
6. Andrushchenko, V. P., Horlach, M. I. (1997). *Social philosophy : Brief Encyclopedic Dictionary*. Kyiv—Kharkiv : VMP "Rubikon". [in Ukrainian]
7. Tabachkovs'kyi, V. H. (2005). Philosophical-anthropological reflection and its educational interpretation. *Filosofia osvity*, 2, 110—126. [in Ukrainian]
8. Tryniak, M. V. (2010). *Intercultural communication : educational dimension : monograph*. Kharkiv : KHNADU. [in Ukrainian]
9. Gold, J. (1982). Territoriality and human special behavior. *Progr. Geogr*, V. 6, 1, 44—67. [in English]
10. Hosle, V. (2006). *Der philosophische Dialog Eine Poetik und Hermeneutik*. Munchen, Verlag C. H. BeckoHg. [in German]
11. Husserl, E. (1950). *Cartesianische Meditationen. Eine Einleitung in die Phanomenologie*. In : Husserliana, Bd. 1. Den Haag. [in German]

Information about the author:

Troits'ka Olena Mykhailivna
troizka@ukr.net

National Pedagogical Dragomanov University
9 Pirohova St, Kyiv, 01061, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1361>

Received at the editorial office: 11.05.2016.
Accepted for publishing: 18.05.2016.